УДК: 811.162.1’373.74+811.161.2’373.74

Наталія Дем’яненко
ORCID 0000-0001-5662-1074

НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНІ СТЕРЕОТИПИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Анотація. *Стаття зосереджена на аналізі стереотипів, відображених у польській та українській етнофразеології, які становлять вагому частину національно-культурної картини світу. Основну увагу приділено порівнянню фразеологічних одиниць з етнонімним компонентом, що відображають традиційні уявлення, оцінки й упередження стосовно «своїх» та «чужих» етносів. У статті розглядаються фразеологізми з компонентами єврей (жид), німець, циган, росіянин (москаль), угорець, румун, болгарин, турок, татарин, які функціонують у польській та українській мовах і демонструють як спільні, так і відмінні особливості формування етнокультурних образів.*

Методологічною основою дослідження є поєднання когнітивного та культурологічного підходів, що дозволяє інтерпретувати фразеологізми не лише як мовні кліше, а й як ціннісні маркери, що акумулюють суспільний досвід і відображають історичні контакти, конфлікти та міжкультурні взаємини. Матеріалом дослідження слугували дані польських та українських лексикографічних джерел, принагідно використовувались дані мови художньої літератури та інтернет джерел.

Метою статті було виявлення, аналіз і зіставлення фразеологізмів польської та української мов, що містять етноніми або інші етноконнотативні компоненти, для реконструкції мовних стереотипів про інші нації та народи.

Проведений аналіз показав, що польська та українська етнофразеологія фіксують низку подібних стереотипів, сформованих на ґрунті спільної історії, географічної близькості та контактів із сусідніми народами. У ході дослідження було визначено коло фразеологічних одиниць з етнічними маркерами у польській та українській мовах, здійснено їх семантичний аналіз; усі фразеологізми було розкласифіковані за типами етнічних стереотипів (позитивні, негативні, нейтральні). Крім того, було встановлено спільні й відмінні риси

у стереотипних образах, закріплених у фразеології обох мов. У висновках підкреслено, що фразеологія є важливим джерелом дослідження етнічних стереотипів, адже вона відбиває колективні уявлення, що зберігають культурну пам'ять народу. Порівняння польського та українського матеріалу дає можливість простежити як універсальні закономірності стереотипізації, так і специфіку національного світогляду.

Ключові слова: *фразеологізм, етнофразеологія, стереотип, етнонім, польська мова, українська мова, національно-культурна картина світу.*

Інформація про автора: *Дем'яненко Наталія Борисівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри полоністики Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Електронна адреса: *demianenko.nataly@gmail.com*

Nataliia Demianenko

NATIONALLY MARKED STEREOTYPES IN PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE POLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Abstract. *The article focuses on the analysis of stereotypes reflected in Polish and Ukrainian ethnophraseology, which constitute a significant part of the national and cultural worldview. Particular attention is devoted to the comparison of phraseological units with ethnonymic components that convey traditional perceptions, evaluations, and prejudices regarding both "own" and "foreign" ethnic groups. The article examines phraseological expressions with the components Jew (Żyd), German, Gypsy, Russian (Muscovite), Hungarian, Romanian, Bulgarian, Turk, and Tatar, which function in the Polish and Ukrainian languages and demonstrate both common and distinctive features in the formation of ethnocultural images.*

The methodological basis of the study is a combination of cognitive and cultural approaches, which makes it possible to interpret phraseologisms not only as linguistic clichés but also as value markers that accumulate social experience and reflect historical contacts, conflicts, and intercultural relations. The research material consists of data from Polish and Ukrainian lexicographic sources, supplemented by examples from literary language and online sources.

The aim of the article is to identify, analyze, and compare phraseological units of Polish and Ukrainian that contain ethnonyms or other ethnoconnotative components, in order to reconstruct linguistic stereotypes about other nations and peoples.

The analysis has shown that Polish and Ukrainian ethnophraseology records a number of similar stereotypes formed on the basis of shared history, geographical proximity, and contacts with neighboring peoples. The study identified a set of phraseological units with ethnic markers in Polish and Ukrainian, carried out their semantic analysis, and classified them according to types of ethnic stereotypes (positive, negative, neutral). Furthermore, both common and divergent features of stereotypical images preserved in the phraseology of the two languages were established. The conclusions emphasize that phraseology is an important source for studying ethnic stereotypes, as it reflects collective representations that preserve the cultural memory of a people. The comparison of Polish and Ukrainian material makes it possible to trace both universal patterns of stereotyping and the specificity of the national worldview.

Key words: *phraseological unit, ethnophraseology, stereotype, ethnonym, Polish language, Ukrainian language, national and cultural worldview.*

Information about author*: Nataliia Demianenko, PhD, associate professor, associate professor of the Department of Polish Studies, Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv.*

E-mail*: demianenko.nataly@gmail.com*

Nataliia Demianenko

NARODOWO MARKOWANE STEREOTYPY W JEDNOSTKACH FRAZEOLOGICZNYCH JĘZYKA POLSKIEGO I UKRAIŃSKIEGO

Abstrakt*. Artykuł koncentruje się na analizie stereotypów odzwierciedlonych w polskiej i ukraińskiej etnofrazeologii, które stanowią istotną część narodowo-kulturowego obrazu świata. Szczególną uwagę poświęcono porównaniu jednostek frazeologicznych z komponentem etnonimicznym, które odzwierciedlają tradycyjne wyobrażenia, oceny i uprzedzenia wobec "swoich" i "obcych" etnosów. W artykule rozpatrywane są frazeologizmy z komponentami Żyd, Niemiec, Cygan, Rosjanin (Moskal), Węgier, Rumun, Bułgar, Turek, Tatar, funkcjonujące w języku polskim i ukraińskim, które ukazują zarówno wspólne, jak i odmienne cechy kształtowania się obrazów etnokulturowych.*

Podstawę metodologiczną badania stanowi połączenie podejścia kognitywnego i kulturowego, co pozwala interpretować frazeologizmy nie tylko jako klisze językowe, lecz

także jako markery wartości, akumulujące doświadczenie społeczne i odzwierciedlające kontakty historyczne, konflikty oraz relacje międzykulturowe. Materiał badawczy został zaczerpnięty z polskich i ukraińskich źródeł leksykograficznych, a pomocniczo wykorzystano dane języka literatury pięknej oraz źródeł internetowych.

Celem artykułu było odszukanie, analiza i zestawienie frazeologizmów języka polskiego i ukraińskiego zawierających etnonimy lub inne komponenty etnokonotatywne w celu rekonstrukcji językowych stereotypów dotyczących innych narodów i grup etnicznych.

Przeprowadzona analiza wykazała, że polska i ukraińska etnofrazeologia utrwalają szereg podobnych stereotypów, ukształtowanych na gruncie wspólnej historii, bliskości geograficznej i kontaktów z narodami sąsiednimi. W trakcie badania było określono krąg jednostek frazeologicznych z markerami etnicznymi w języku polskim i ukraińskim, przeprowadzono ich analizę semantyczną oraz sklasyfikowano je według typów stereotypów etnicznych (pozytywne, negatywne, neutralne). Ponadto ustalono cechy wspólne i różniące stereotypowych obrazów utrwalonych w frazeologii obu języków. We wnioskach podkreślono, że frazeologia stanowi ważne źródło badań nad stereotypami etnicznymi, gdyż odzwierciedla zbiorowe wyobrażenia zachowujące pamięć kulturową narodu. Porównanie materiału polskiego i ukraińskiego pozwala zbadać zarówno uniwersalne mechanizmy stereotypizacji, jak i swoistość narodowego światopoglądu.

Słowa kluczowe: *frazeologizm, etnofrazeologia, stereotyp, etnonim, język polski, język ukraiński, narodowo-kulturowy obraz świata.*

Informacje o autorze*: Nataliia Demianenko, doktor nauk filologicznych, profesor nadzwyczajny, profesor nadzwyczajny w Katedrze Polonistyki Instytutu Filologii Narodowego Uniwersytetu imienia Tarasa Szewczenki w Kijowie.*

E-mail*: demianenko.nataly@gmail.com*

Постановка проблеми та її значення. Фразеологія є не лише інструментом мовного вираження, але й дзеркалом культурних уявлень. Одним із яскравих проявів етнокультурної специфіки мови є фразеологізми, які втілюють стереотипні уявлення про представників певних націй. Такі одиниці вивчаються в межах етнофразеології – напрямку, що поєднує лінгвістику, етнологію та культурологію. Через етнофразеологію мова не лише позначає «іншого», а й транслює готові моделі його сприйняття, що функціонують у мовній картині світу.

У сучасній лінгвістиці спостерігається підвищений інтерес до вивчення фразеологізмів як своєрідного дзеркала колективної свідомості народу. Етнофразеологізми – фразеологічні одиниці, у структурі яких присутні етноніми або компоненти, що вказують на національну чи етнічну приналежність, привертають особливу увагу, оскільки саме у таких одиницях найбільш яскраво виявляються стереотипи, сформовані на ґрунті міжетнічної взаємодії, історичної пам'яті, культурної дистанції та побутових уявлень.

Стереотип у етнофразеологізмах – це усталене уявлення про певну національність або етнос, яке вербалізується у сталих мовних конструкціях. Часто такі одиниці фіксують історичний досвід, колективну пам'ять, оцінні судження та емоційну реакцію на «іншого». Дослідження фразеологічних стереотипів є особливо цікавим у зіставленні мов, історично й географічно пов'язаних, а саме польської та української.

Метою статті є виявлення, аналіз і зіставлення фразеологізмів польської та української мов, що містять етноніми або інші етноконотативні компоненти, для реконструкції мовних стереотипів про інші нації та народи.

Завданнями дослідження було 1) визначити коло фразеологічних одиниць з етнічними маркерами у польській та українській мовах; 3) класифікувати виявлені одиниці за типами етнічних стереотипів (позитивні, негативні, нейтральні) та 4) становити спільні й відмінні риси у стереотипних образах, закріплених у фразеології польської та української мов.

Актуальність дослідження зумовлена потребою критичного осмислення усталених мовних стереотипів у контексті сучасних міжкультурних комунікацій. У часи загострення політичних, національних та культурних конфліктів надзвичайно важливим є аналіз тих мовних механізмів, які підтримують або трансформують уявлення про «своє» й «чуже». Польська та українська мови тісно пов'язані історично й культурно, однак саме в сфері етнофразеології фіксуються як елементи солідарності, так і міжетнічної напруженості. Порівняльне дослідження стереотипів, закладених у фразеологічному фонді двох мов, сприяє глибшому розумінню культурної специфіки

польського та українського етносів, а також виявленню механізмів мовної категоризації «іншості».

Наукова новизна роботи полягає в цілісному порівняльному аналізі польських та українських етнофразеологізмів з урахуванням когнітивно-культурних підходів до стереотипізації. Представлена систематизована класифікація фразеологізмів з етнічними компонентами у зіставному аспекті дозволяє виявити не лише мовні паралелі, а й глибші світоглядні відмінності між двома етносами. Крім того, акцентовано на тому, як мова формує та транслює етнічні уявлення, що є особливо актуальним у міждисциплінарному полі культурології, соціолінгвістики й етнолінгвістики.

Аналіз публікацій та досліджень. Проблематика етнічних стереотипів у фразеології перебуває у фокусі сучасних лінгвокультурологічних та когнітивних досліджень, що підкреслюють значення мовних одиниць як віддзеркалення колективної свідомості та культурних кодів. У сучасній українській лінгвістиці етнокультурні дослідження проводились такими науковцями, як А. Кравчук [7], М. Мудрий [1], А. Портнов [4] та ін. У польському науковому середовищі останніми роками активно публікуються праці, які розглядають мовні стереотипи у контексті етнічної ідентичності та міжкультурної комунікації. Зокрема, Х. Пєтшак висвітлює польсько-українські стереотипи загалом [8], Є. Бартмінський досліджує стереотипи у етнолінгвістичному руслі [6].

Започаткували вивчення фразеології в концептуальному та етнокультурному висвітленні Б. Грінченко, М. Костомаров, А. Кримський, О. Потебня, Л. Скрипник та ін. Сучасні етнолінгвістичні дослідження сталих мовних одиниць ґрунтуються здебільшого на широкому залученні позамовних чинників, пов'язаних з широкими культурними надбаннями народу та репрезентовані працями А. Вежбицької, Є. Верещагіна, С. Єрмоленко, В. Жайворонка, В. Русанівського, О. Тищенка та інших. Українську фразеологію як засіб вираження національного менталітету розглядала українська дослідниця О. Назаренко [2]. Лінгвокультурний потенціал української етнофразеології досліджувала українська дослідниця Г. Онуфрійчук [3], яка зазначала, що «Сучасні етнолінгвістичні дослідження здебільшого ґрунтуються на

антропоцентричній основі розуміння мовних явищ, що передбачає, у свою чергу, антропоцентричну парадигму їхнього опису. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць спонукає до усвідомлення ролі мови як суспільного явища в системі духовних цінностей етносу. Адже саме мова формує націю, визначає її цінність, виступає скарбницею культури» [3, с. 6]. Серед польських дослідників варто згадати Б. Струмінського, який розглядає специфіку відображення поляків в українських прислів'ях [9].

Виклад основного матеріалу. Фразеологія – це віддзеркалення традиційної культури, національних уявлень, стереотипів. Особливо цікавою в цьому сенсі є етнофразеологія, що досліджує одиниці, пов'язані з етнічними характеристиками та культурними константами. Національні стереотипи в мові відображаються у фразеологізмах, де за допомогою етнонімів створюються образи «інших» народів. Такі образи можуть мати позитивний, негативний або нейтральний характер і формуються під впливом історичних подій, соціального досвіду, контактів між народами.

Джерельну базу нашої розвідки складали фразеологічні одиниці польської та української мов з компонентом-етнонімом, представлені у польських та українських лексикографічних джерелах ("Słownik frazeologiczny języka polskiego" / pod red. S. Skorupki; "Słownik frazeologiczny" / Pod red. M. Dobrowolskiego та «Фразеологічний словник української мови» / під ред. В. Д. Ужченка та Д. В. Ужченка). Принагідно використовувались дані мови художньої літератури та інтернет джерел. У статті використано терміни фразеологічна одиниця, фразеологізм, фразеологічний зворот, фразема у синонімічному значенні.

Стереотип трактується як соціально закріплене уявлення про певну групу людей. У мові він реалізується через номінації, епітети, метафори, порівняння, але найбільш яскраво – через фразеологізми. Етнофразеологізми, що відбивають стереотипи про «свого» і «чужого», утворюють стійкі мовні формули, в яких етнонім є носієм конотації – позитивної, нейтральної або негативної. Назви національностей у фразеології виступають маркерами етнокультурних стереотипів. Розглянемо основні тематичні групи таких одиниць у польській та українській фразеології.

Найбільше етнофразеологізмів і в польській, і в українській мовах із стереотипом *єврея*. Єврейська спільнота протягом століть була невід'ємною частиною культурного й соціального життя Польщі та України. Це зумовило появу великої кількості етнофразеологізмів із компонентом *єврей (Żyd, жид),* які акумулюють етнокультурні стереотипи. Аналіз цих фразеологізмів дозволяє простежити, як формувалося уявлення про єврейський етнос у польській та українській мовних картинах світу. У ході дослідження було з'ясовано, що в обох мовах образ єврея має амбівалентний характер: з одного боку, він асоціюється з розумом, кмітливістю та здатністю до торгівлі, з іншого – із хитрістю, скупістю та соціальною відчуженістю.

У польській мові образ *Żyda* пов'язаний передусім із його соціальною роллю (торговець, лихвар, посередник) та з ментальними характеристиками. Так, зустрічаємо фразеологізми *żydowska głowa* – «мудрість, практицизм» (часто з іронією); *handlować jak Żyd* – «торгувати вигідно для себе, іноді з натяком на обман»; *żydowska księgowość* – «педантична, дріб'язкова бухгалтерія»; *Żydzi liczą do grosza* – «про скнарість або надмірну економію»; *mądry jak Żyd* – «розумний, але з підтекстом хитрості»; *Żydzi zawsze na swoim wychodzą* – «образ обачного, вигідного партнера, який вміє скористатися з будь-якої ситуації»; *żydowska pamięć* – «дуже добра, довга пам'ять». Часом зустрічаються фразеологізми з негативною конотацією: *żydowski interes* – «угода, вигідна лише одній стороні»*; oszukać jak Żyd* – «обдурити»; *liczyć jak Żyd* – «дріб'язково рахувати»*; żydowska dusza* – «скупа, дріб'язкова натура». В українській традиції компонент *жид* (часто знижений або образливий) теж асоціюється з соціально-економічними стереотипами: *жидівська хитрість* – «підступна кмітливість»; *з жидом не виграєш* – «символ невигідної угоди»; *жидівські гроші* – «багатство, здобуте лихварським шляхом»; *жидівський процент* – «надмірно високий відсоток»; *жидівська правда* – «підступна, несправедлива домовленість»; *жидівський розум* – «кмітливість із негативним відтінком». Проте, іноді деякі з зазначених фразеологізмів можуть мати нейтральну або навіть позитивну конотацію: *жидівський розум* іноді вживається у значенні «гострий, практичний»; *жидівська пам'ять* – іноді може мати значення «здатність добре запам'ятовувати».

Як бачимо, в обох мовах образ *єврея* тісно пов'язаний із торгівлею, фінансами, здатністю до вигоди. Стереотипною рисою є хитрість, скупість, лукавство. Проте, у польській мові акцент робиться на «нечесній вигоді» (*żydowski interes*), тоді як в українській – на «чужості» та «іншій правді» (*жидівська правда*). Крім того, у польській традиції більше іронічних виразів, натомість в українській – різкіші оцінки з етнічним відтінком. Таким чином, образ *єврея* у польській та українській фразеології поєднує риси позитивної оцінки (розум, пам'ять, кмітливість) та негативної (хитрість, жадібність, соціальна відчуженість). Він формувався під впливом історичних умов – активної ролі єврейської громади в торгівлі та фінансових відносинах, а також соціальних і релігійних конфліктів. Попри негативні конотації, у мовних картинах світу поляків і українців збереглося також визнання розуму й винахідливості єврейського народу.

Образ *німця* особливо виразно закріпився у мовах слов'янських народів, зокрема у польській та українській, через багатовікові контакти з німецьким етносом – від торгівельних зв'язків і культурних впливів до військових конфліктів. Саме слово *німець* етимологічно пов'язане з «німим», «тим, хто не говорить нашою мовою» – маркер «чужинця». У ході дослідження виявлено основні семантичні домінанти – порядок, дисципліна, точність, а також негативні конотації, що пов'язані з історичними конфліктами та культурними стереотипами.

Стереотип *німця* у польській мові пов'язаний з чіткою організацією, точністю, порядком, про що свідчать такі фразеологічні одиниці як *niemiecki porządek* – «взірцева організація, порядок до педантизму»; *niemiecka precyzja* – «надмірна точність»; *robić coś po niemiecku* – «виконувати щось педантично, з дотриманням усіх деталей». Історичний вимір, зокрема XX ст., сформував дещо інший стереотип німця, пов'язаний з жорстокістю та агресивністю, це знайшло своє відображення у таких фразеологізмах, як *niemieckie obozy* – «символ масових репресій»; *niemiecki but* – «грубість, пиха, зарозумілість». В українській традиції уявлення про німців теж розвивається у двох напрямах: насамперед, це точність, порядок, раціональність: *німецька точність* – «зразкова пунктуальність, організованість»; *німецький порядок* – «системність і

дисципліна». З іншого боку – це чужість, віддаленість, непорозуміння, наприклад, у прислів'ях: *німець і в пеклі не свій*, *німецького розуму не треба* у значенні «чужого не позичати». Фразеологізм *німецька неволя* асоціюється з поневоленням, втратою свободи і пов'язаний з історичною пам'яттю (період війни, колонізації, німецьких поселень в Україні); фразеологізм *німецька точність* є запозиченим, мало поширеним, має значення «надмірна точність»; *працювати, як німець* – у розмовному варіанті – «ретельно працювати» (із нейтрально-позитивним забарвленням); *німецьке виховання* – «строгість, дотримання правил»; *німець розуму не проп'є* – «про ощадність, мудрість».

Таким чином, образ *німця* у польській та українській фразеології є стереотипізованим і багатогранним. Він містить позитивні риси (порядок, точність, дисципліна), що вказують на повагу до організованості німецької культури, а також негативні конотації (жорстокість, пиха, чужість), які закорінені в історичних реаліях. У польській мовній картині світу домінує протиставлення «німецький порядок – польський хаос», тоді як в українській – «німець як чужинець». Це свідчить про культурно-історичну специфіку формування етнічних образів у двох слов'янських народів.

Семантичними домінантами циганського етноніма є волелюбність, мандрівний спосіб життя, схильність до хитрощів і непередбачуваності. *Цигани* (*роми*) протягом століть жили поруч із поляками та українцями, зберігаючи власну культуру й побут. Їхній кочовий спосіб життя, музичність, уміння заробляти різними ремеслами та водночас соціальна відокремленість зумовили формування в обох мовах стереотипних уявлень, відбитих у фразеології. У польській мові слово *Cygan* стало стійким компонентом численних фразеологізмів, що найчастіше мають негативно-іронічне забарвлення: *kłamać jak Cygan* – «безсоромно брехати»; *cygańska prawda* – «брехня, викривлена правда». Крім того, у фразеологізмах із зазначеним етнонімом представлені передбачуваність, мінливість: *cygańska dusza* – «легковажна, неспокійна натура»; *cygańskie życie* – «життя без постійності, кочове» та музичність і свобода: *grać jak Cygan* – «пристрасно виконувати музику» (у позитивному сенсі); *cygańska wolność* – «вільне, незалежне життя». Отже, у польській

фразеології циган – це водночас «обманщик і брехун», але й символ романтичної свободи. В українській традиції циганський етнонім також поєднує негативні та позитивні риси. Це, насамперед брехливість, хитрість: *бреше, як циган*; *циганська правда* – «неправда, викривлення істини; непостійність, легковажність»: *циганська вдача* – «мінливий, непередбачуваний характер»; *циганське життя* – «безхатнє, нестале існування». Серед позитивних рис зазначимо майстерність у музиці та ремеслі: *грає, як циган на скрипці* – «майстерно, пристрасно»; *циганський табір* – «символ спільноти, колективного побуту»; волелюбність: *циганська воля* – «незалежність, життя без обмежень». Таким чином, в українській мові *циган* часто постає як «брехун», але водночас як уособлення свободи, пристрасності та таланту.

Як бачимо, у польській та українській мовах *цигани* уособлюють брехню, хитрість, непередбачуваність. Також наявний мотив романтичної свободи, музичний талант і пристрасність. Проте, у польській мові образ цигана частіше трактується іронічно, у поєднанні з відчуженням. Натомість в українській традиції він ближчий до фольклорно-романтичного образу – «вільна душа, майстерний музикант», хоча й негативні конотації (брехливість) теж виразні. Тобто, образ *цигана* у польській та українській фразеології амбівалентний: з одного боку, це символ брехливості, легковажності та нестабільності, з іншого – уособлення свободи, пристрасті та музичності. Така подвійність зумовлена особливим статусом циганської спільноти в обох суспільствах: маргіналізованої, але водночас романтизованої у фольклорі та літературі.

Стереотипи *угорця, румуна, болгарина* не настільки поширені, як *німець*, *жид* чи *циган*, але теж закріпилися у польській та українській фразеологічній картині світу. Ці образи є менш поширені, проте вони відображають історичні контакти, геополітичну близькість і культурні стереотипи. Образ угорця у польській фразеології асоціюється насамперед із традиційною дружбою: *Polak, Węgier, dwa bratanki i do szabli, i do szklanki* – «поляк і угорець – два брати: і до шаблі, і до чарки». *Угорці* постають як союзники, близькі «сусіди по духу», що поєднані любов'ю до вина, бенкетів та відваги. Однак, зустрічаємо польські фразеологізм *uciekać jak Węgier z pola bitwy* – «про боягуза або

того, хто уникає обов'язків». В українській фразеології образ *угорця* фіксується рідше. Основний стереотип – майстерність у виноробстві: *угорське вино* – «символ доброї якості вина»; також у*горська гостина* – «велика кількість їжі, щедрість». Таким чином, загалом образ *угорця* в обох мовах позитивний, дружній, асоціюється з вином, веселощами та союзництвом.

Образ *румуна* у польській фразеології зустрічається рідко. Фразеологізм *Rumun jak Rumun* – використовується як нейтральне позначення «типового представника нації», проте зустрічаємо і фразеологізм *rumuńska robota* – «погана, неякісна праця». В українській фразеології образ румуна більш виразний через сусідство: *румунська правда* – «несправедлива домовленість» (аналог до *циганської правди*); *румунський годинник* – «фальшивка, підробка». Отже, в обох мовах образ *румуна* радше нейтрально-негативний: він «інший», чужий, іноді хитрий чи бідний, але без різкої демонізації.

Образ *болгарина* у польській фразеології з'являється у зв'язку з культурною екзотикою (переважно через торгівлю, продукти): *bułgarskie pomidory* – стійкий символ якісних овочів у часи соцтабору. У прислів'ях *болгарин* рідко згадується, скоріше як «брат по слов'янству». Наявний також фразеологізм *bułgarskie wesele* – «гучна, бурхлива вечірка». В українській фразеології *болгар* згадують як хазяйновитих, працелюбних землеробів. У радянську добу також закріпився зворот *болгарський перець* «якісний, дефіцитний продукт» як бренд. Таким чином, можемо зазначити, що *болгарин* у польській та українській фразеології має позитивні конотації: працьовитість, хазяйновитість, землеробська майстерність.

У польській та українській фразеології образи *угорця*, *румуна* й *болгарина* не належать до центральних, однак відбивають геополітичне сусідство та історичні стосунки, так *угорець* – символ дружби та вина (позитивний); *румун* – чужинець, іноді хитрий чи бідний (негативний/нейтральний); *болгарин* – працьовитий землероб, постачальник овочів (позитивний). Ці образи підтверджують, що навіть малочисельні етнофразеологізми є важливими маркерами міжетнічної взаємодії.

Образи *турка* і *татарина* у польській та українській фразеології мають виразне етнокультурне підґрунтя, пов'язане з історичними подіями, зокрема з війнами, нападами, релігійними протистояннями та тривалими контактами народів. Стереотипізація цих образів у мові відображає не лише минулі реалії, а й ментальні уявлення про «свого» та «чужого». *Турки* у польській та українській культурі асоціювалися передусім із загрозою з боку Османської імперії (битви під Хотином 1621, Віднем 1683 тощо). Вони сприймалися як «ворог християнства», «небезпечний нападник», але водночас як символ сили, мужності та войовничості. *Татари* (переважно кримські) у свідомості українців і поляків закарбувалися як кочовики-воїни, що здійснювали напади, брали ясир, спустошували землі. Вони стали символом руйнівної сили, швидкості, дикості, але також витривалості.

Образ *турка* у польській фразеології представлений наступними одиницями: *żyć jak Turek* «жити безтурботно, у розкоші» (під впливом уявлення про «східний достаток»); *pocić się jak Turek* – «дуже сильно пітніти»; *wróg jak Turek* – «непримиримий ворог»; *przeklinać jak Turek* – «лайливо, брутально висловлюватися»; *goły jak święty turecki* – «той, хто немає грошей, дуже бідний». В українській мові це фразеологізми *турецька неволя* – «символ тяжкого рабства, поневолення»; *страшний як турок* – «дуже грізний, лячний»; *покорив, як турок полонянку* – «зламав, підкорив силою». Тобто, в українських і польських фразеологічних одиницях образ турка є подвійним: з одного боку, це ворог, загарбник, а з іншого – людина, що уособлює силу, темперамент, пристрасть.

В українській та польській фразеології *татарин* постає насамперед як символ жорстокості, дикості, руйнівної сили, але також – швидкості, енергійності: пол. *dziki jak Tatar* – «дуже дикий, некультурний»; *pędzić jak Tatar* – «їхати, мчати дуже швидко»; *być okrutnym jak Tatar* – «бути надзвичайно жорстоким»; укр. *татарська неволя* – «символ полону, страждань»; *як татарин налетів* – «раптово напав, агресивно повівся»; *татарська орда* –«символ хаосу, безладу, дикої сили».

Отже, образи *турка* і *татарина* у польській та українській фразеології є переважно негативними, пов'язаними з історичними конфліктами та стереотипами «ворога». Спільним є вживання порів-

нянь, що підкреслюють дикість, жорстокість, войовничість. Водночас у польській мові образ турка має й амбівалентний відтінок – з ним асоціюється достаток, екзотика, пристрасть, що рідше простежується в українській традиції. У сучасному вжитку частина цих фразеологізмів архаїзується, але вони залишаються культурно маркованими знаками історичної пам'яті.

Стосовно стереотипних уявлень про *росіянина*, зафіксованих у польській та українській фразеології, було виявлено, що цей образ здебільшого пов'язаний із агресивністю, грубістю, пияцтвом і непередбачуваністю, а також з історичними асоціаціями поневолення та імперського тиску.

Росіяни протягом століть були для поляків і українців важливим «іншим»: сусідом, імперським конкурентом, загарбником. Це відбилося у фразеологічній системі, яка акумулювала негативні стереотипи – «варвар», «пияк», «загарбник». Водночас образ *росіянина* виявляє деякі елементи фольклорної іронії, що дозволяє зрозуміти його символічну роль у двох слов'янських культурах. Образ *росіянина* у польській фразеології відображає брутальність, варварство: *ruski mir* (у сучасному дискурсі) – «імперська агресія, ідеологічне нав'язування»; *ruski sołdat* – «символ жорстокого, неосвіченого, примітивного вояка». Також відображено пияцтво та дикість: *pić jak Ruski* – «пити без міри»; *ruska fantazja* – «дика, нерозумна ідея, абсурд»; безлад, невпорядкованість: *ruski bałagan* – «хаос, неорганізованість». Польська фразеологія часто підкреслює опозицію «цивілізоване – варварське», відмежовуючи себе від «руського». Образ *росіянина* у польській мові досліджувався багатьма мовознавцями [5].

В українській фразеології образ *росіянина* – це образ загарбника, поневолювача: *московська неволя* – «ярмо, поневолення»; *московський цар* – «деспотична влада»; а також брутальність, жорстокість: *московська ласка* – «прихована загроза; удавана доброта, що обертається злом»; *московська правда* – «несправедливість, кривда». Образ *росіянина* – це і пияцтво: *п'є, як москаль* – «символ надмірного вживання алкоголю»; і чужість: *москаль – не свій брат* (прислів'я). Таким чином, можемо зазначити, що і в польській, і в українській фразеології

образ *росіянина* пов'язаний із пияцтвом, брутальністю, варварством, хаосом. Обидві мовні картини акцентують на його агресивності та загарбницькому характері. Проте, у польській традиції росіянин символізує передусім «варвара зі Сходу», що протиставляється європейській культурі; натомість в українській традиції – це передусім «поневолювач», який уособлює московську загрозу, деспотизм і імперську неправду. Образ росіянина у польській та українській фразеології майже цілком негативний. Він позначає чужинця, агресора, деспота, пияка. Водночас у польській мовній картині світу підкреслюється відмінність цивілізацій («русский варвар»), а в українській – власний історичний досвід поневолення («московський гнобитель»). Таким чином, етнофразеологізми з компонентом *росіянин/москаль* є маркерами історичної пам'яті та культурного протиставлення.

Розглянемо також стереотипи, пов'язані з власною нацією (самостереотипи). У польській мові це *polska gościnność* – «позитивне самосприйняття: щедрість, відкритість»; *Polak potrafi* – «поляки здатні долати труднощі та досягати успіху, особливо в ситуаціях, коли інші вважають щось неможливим»; *polska fantazja* – «водночас і романтизм, і легковажність». Також наявні такі прислів'я, як *Polak mądry po szkodzie* – «поляк мудрий після шкоди (робить висновки занадто пізно)»; *jedność narodowa trwa od święta do święta* – «національна єдність триває від свята до свята», *gdzie dwóch Polaków, tam trzy zdania* – «де двоє поляків, там три думки», *Polacy nie gęsi, swój język mają*, у яких виражено особливості національного характеру.

В українській мові маємо фразеологічні одиниці *українська щедрість* – «традиційна гостинність», *українська душа* – «широка, відкрита, емоційна, гостинна»; *дурна українська натура* – «іронічна самокритика».

У польській та українській фразеології можемо також зустріти стереотипи *українець / поляк* у дзеркалі іншої мови, тобто стереотип українця у польській мові та стереотип поляка в українській. У польській мові зустрічаємо фразеологізми *być jak Ukrainiec – głodny i dumny* –«образ гордого, але бідного українця» (зустрічається у старих джерелах); *zrobić po ukraińsku* – «погано зробити, іноді – по-своєму, незрозуміло». В українській мові наявні фразеологізми *поляк ніколи*

правди не скаже – застарілий, рідкісний вислів; *польська гоноровість* – часто нейтрально або з іронією; *поляк пан, а хата гола* – народне прислів'я про показну гордість. Дослідники зазначають, що «з точки зору молодого українця, позитивні конотації щодо поляків явно домінують над негативними» [7, с. 169].

Образ *українця* в польській фразеології часто вторинний, рідше зустрічається. В українській – *поляк* постає як гоноровий, гордий, іноді – чужий. В обох мовах сучасна фразеологія позбавляється негативного етнічного маркування.

Самостереотипи у польській та українській фразеології поєднують гордість і самоіронію. Вони показують прагнення обох народів до свободи та гостинності, але водночас виявляють схильність до внутрішніх конфліктів та надмірного індивідуалізму. Ці уявлення відображають не лише мовну традицію, а й історичний досвід, формуючи своєрідний культурний код кожної нації.

Висновки та перспективи дослідження. У фразеологізмах закладено не лише оцінку, але й етичні та моральні уявлення певного етносу. Аналіз показує, що польська й українська фразеологія фіксує близькі за змістом етнічні стереотипи, зумовлені географічною близькістю, історичними контактами, спільним досвідом імперських конфліктів. Польські фразеологізми частіше мають іронічну, саркастичну форму. В українській мові переважає відкрита негативна оцінка для «чужих» і позитивна для «своїх». Польська та українська фразеологія зберігає численні сліди етностереотипів, сформованих упродовж тривалого історичного досвіду. У більшості випадків вони відображають або конфліктну взаємодію між етносами, або тривалі уявлення про «чужого» як загрозу або виклик. Проте в деяких випадках маємо справу зі стереотипами, що набувають позитивної або амбівалентної оцінки. Аналіз польських і українських фразеологізмів із етнонімічними компонентами дозволяє зробити низку узагальнень щодо природи й функціонування стереотипів у мовній картині світу обох народів. По-перше, в обох мовах етнофразеологізми є важливою частиною національного фразеологічного фонду, що відображає соціальні, культурні й історичні уявлення про інші етноси. Найбільш частотними

виявляються образи таких етносів, як *німці, євреї, цигани, росіяни*, що мають глибоке історичне коріння та багатий фразеологічний діапазон. По-друге, польська фразеологія загалом демонструє дещо більшу відкритість до амбівалентних і позитивних конотацій, тоді як українська мова фіксує переважно негативні стереотипи, особливо у виразах із етнонімами *жид*, *москаль*, *циган*. Це можна пояснити різницею в історичному досвіді, типі міжетнічних контактів і функціонуванні етнічних груп у межах суспільств. По-третє, частина фразеологізмів репрезентує стереотипи про «своїх» – українців чи поляків – крізь призму погляду «іншого» або на основі внутрішньої іронії.

Фразеологія, будучи відображенням колективної мовної пам'яті, консервації оцінок та емоцій, водночас залишається чутливою до змін у культурі. Подальше вивчення етнофразеології сприятиме розумінню мовної картини світу, динаміки міжкультурної взаємодії та формування національної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мудрий М. (2000). Образ поляка (Польщі) та німця (Німеччини) в сучасних українських шкільних підручниках з історії. У *Polska Niemcy Ukraina w Europie. Narodowe indentyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku*, red. W. Bonusiak. Rzeszów. s. 139-144.

2. Назаренко О. В. (2001). Українська фразеологія як вираження національного менталітету. Дис…канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Дніпропетровськ. 192 с.

3. Онуфрійчук Г. І. (2016). Лінгвокультурний потенціал української етнофразеології: асоціативне поле «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ». Дис… канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ. 261 с.

4. Портнов А. (2003). Почути Іншого. Критика (Київ). № 7 8 (69-70). с. 5-9.

5. Bartmiński J., Lappo I., Majer-Baranowska U. (2002). Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie. W *Etnolingwistyka*. T. 14. Lublin. S. 105-151.

6. Bartmiński J. (2007). Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne. Lublin.

7. Krawczuk A. (2008). Nowe profile ukraińskiego stereotypu Polaka (na podstawie ankietowania studentów lwowskich). Postscriptum Polonistyczne. Katowice. № 1 (1). S. 147-170.

8. Pietrzak H. (2000). Stereotypy polsko-ukraińskie i sposoby ich przezwyciężania. W *Polska Niemcy Ukraina w Europie. Narodowe indentyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku*, red. W. Bonusiak. Rzeszów. s. 198.

9. Strumiński B. (1995). Stereotyp Polaka w przysłowiach ukraińskich. W *Narody i stereotypy*, red. T. Walas. Kraków. s. 137-145.

REFERENCES

1. Mudryi, M. (2000). Obraz poliaka (Polshchi) ta nimtsia (Nimechchyny) v suchasnykh ukrainskykh shkilnykh pidruchnykakh z istorii. In W. Bonusiak (Ed.), *Polska Niemcy Ukraina w Europie. Narodowe indentyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku* (p. 139–144). Rzeszow. [in Ukrainian]

2. Nazarenko, O. V. (2001). *Ukrainska frazeolohiia yak vyrazhennia natsionalnoho mentalitetu* (PhD dissertation). Dnipropetrovsk. [in Ukrainian]

3. Onufriichuk, H. I. (2016). *Linhvokulturnyi potentsial ukrainskoi etnofrazeolohii: asotsiatyvne pole "Liudyna v koli inshykh istot"* (PhD dissertation). Kyiv. [in Ukrainian]

4. Portnov, A. (2003). Pochuty Inshoho. *Krytyka*, 7–8(69–70), 5–9. [in Ukrainian]

5. Bartminski, J., Lappo, I., & Majer-Baranowska, U. (2002). Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we wspolczesnej polszczyznie. In *Etnolingwistyka* (Vol. 14, p. 105–151). Lublin. [in Polish]

6. Bartminski, J. (2007). *Stereotypy mieszkaja w jezyku. Studia etnolingwistyczne*. Lublin. [in Polish]

7. Krawczuk, A. (2008). Nowe profile ukrainskiego stereotypu Polaka (na podstawie ankietowania studentow lwowskich). *Postscriptum Polonistyczne*, 1(1), 147–170. [in Polish]

8. Pietrzak, H. (2000). Stereotypy polsko-ukrainskie i sposoby ich przezwyciezania. In W. Bonusiak (Ed.), *Polska Niemcy Ukraina w Europie. Narodowe indentyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku* (p. 198). Rzeszow. [in Polish]

9. Struminski, B. (1995). Stereotyp Polaka w przyslowiach ukrainskich. In T. Walas (Ed.), *Narody i stereotypy* (p. 137–145). Krakow. [in Polish]